

УМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до вивчення проблеми професійного становлення особистості, зроблено спробу проаналізувати та виокремити основні умови професійного становлення майбутніх практичних психологів у період навчання у ВНЗ.

Ключові слова: професійне становлення особистості, професійна підготовка, психологічна готовність, майбутній практичний психолог.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти покликана створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованого на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить у подальшому високий рівень конкурентоспроможності, професійної мобільності, продуктивності професійної діяльності і, як наслідок, - кар'єрне зростання та самореалізацію. Крім успішного оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до специфіки обраної спеціальності, важливим також є володіння максимально вираженими професійно необхідними якостями та практичними навичками, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення особистості.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні визначено: "Головне завдання вищої школи – професійна підготовка студентів, формування фахівців із вищою освітою, здатних до творчості, прийняття оптимальних рішень, таких, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, вміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності".

Провідною діяльністю у вищій школі є навчально-професійна, яка вимагає від студента значної навчальної (і наукової) активності, засвоєння нових психологічних норм і критеріїв соціокультурного розвитку. Саме вона найбільш інтенсивно впливає на особистісне зростання та професійне становлення майбутніх практичних психологів, набуття ними важливих фахових знань, умінь і навичок. У процесі навчально-професійної діяльності завершується професійне самовизначення суб'єкта, трансформується структура його самосвідомості, формується соціально-професійний аспект "Я-концепції", виникають такі новоутворення як професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення, готовність до професійної діяльності (Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко).

Початковий період професіоналізації трактується багатьма дослідниками як ключовий, який надалі визначатиме все подальше життя людини. На жаль, як показує аналіз психологічної літератури, дослідження процесу професійного та особистісного становлення університетських психологів практично відсутні.

Мета статті – розглянути існуючі теоретичні підходи до проблеми професійного становлення майбутніх практичних психологів, проаналізувати та виок-

ремити основні умови професійного становлення майбутніх практичних психологів.

Аналіз останніх досліджень. Професійний та особистісний аспекти підготовки психолога є взаємообумовленими та взаємопов'язаними. Вони поєднуються в єдину проблематику професійно-особистісного проектування та становлення функціональної особистості психолога, що в науковій психологічній літературі широко представлена загальнотеоретичними підходами (Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, І.В. Дубровіна, Ю.М. Ємельянов, С.Д. Максименко, П.А. М'ясоїдов, В.В. Рибалка, В.Г. Панок, Л.А. Петровська, Н.І. Пьякель, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швабл, Т.С. Яценко) та частковими прикладними дослідженнями (Н.А. Амінов, Ю.Г. Долинська, З.Г. Кісарчук, В.І. Коновальчук, Д.О. Леонт'єв, О.І. Мешко, В.О. Михайлова, М.В. Молоканов, Є.І. Рогов, О.П. Саннікова, Л.Г. Терлецька, Л.І. Уманець, Л.П. Шумаков).

Спроби охарактеризувати процес професійного становлення та його стадії знаходимо у роботах В. Бодрова, А. Деркача, В. Зазикіна, Є. Климова, С. Максименка, А. Маркової, Л. Мітіної, Н. Самоукіної, Д. Сьюпера, В. Шадрікова, Т. Щербан та ін.

Так, Є. Климов [3, с. 12] пропонує наступну послідовність стадій професійного становлення: оптація - період вибору професії в навчально-професійному закладі; адаптація - входження в професію і звикання до неї; фаза інтернала - придбання професійного досвіду; майстерність - кваліфіковане виконання трудової діяльності; фаза авторитету - досягнення професійно високої кваліфікації; наставництво - передача професіоналом свого досвіду.

У концепції Л. Мітіної відсутній взаємозв'язок між віком особистості і її професійним розвитком. У даній моделі професіонал характеризується здатністю побачити власну професійну діяльність цілісною [1, 6].

В акмеологічній концепції професійного розвитку А. Деркача і В. Зазикіна розвиток суб'єкта праці до рівня професіонала розглядається в контексті загального розширення суб'єктного простору особистості, її професійного і морального "збагачення", у зв'язку із змінами і розвитком підсистем професіоналізму особистості і діяльності, нормативної регуляції, мотивації на саморозвиток і професійні досягнення [5, с. 55].

Складність оволодіння професією практичного психолога полягає в тому, що крім набуття знань,

практичних навичок та вмінь, за час навчання необхідно здійснити величезну роботу зі встановлення власної особистості, оволодіти багатьма соціальними і життєвими компетенціями ми. Іншими словами, - достатній рівень професійної підготовки майбутнього психолога можливий лише за умови певного рівня розвитку та самореалізації особистості.

Існують різні погляди на проблеми професійно-значущих якостей та професійної майстерності практикуючого психолога (Г.С. Абрамова, Н.А. Амінов, Ю.М. Ємельянов, Е.П. Корабліна, М.В. Молоканов, Л.О. Петровська, О.П. Саннікова, Л.Г. Терлецька, Н.Ф. Шевченко та ін..).

Так, на думку Е.П. Корабліної, психолог фактично є суб'єктом "допомагаючої діяльності" і здійснює допомогу власне собою, оскільки від його індивідуально-особистісних рис і таких якостей як емпатія, безумовне прийняття іншої людини, гнучкість у міжособистісній взаємодії, наполегливість, саморозкриття залежить характер відносин з клієнтом та зумовлюється успішність роботи в цілому.

Дослідження Л.О. Кияшко дали можливість виділити групу ознак, найбільш значущих у професійній діяльності практичного психолога: емпатію, щирість, терпимість, любов до людей, професійну компетентність, спостережливість, вміння оцінювати причини соціальних явищ, вміння слухати, демократизм, витримку, безоцінне ставлення до людей.

Отже, робота практичного психолога належить до таких видів діяльності, в яких професійні та особистісні прояви ("Я-функціональне" та "Я-екзистенційне") стикаються особливо тісно, а професійне зростання неможливе без особистісного.[1]

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з питання підготовки майбутніх практичних психологів до професійної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість дослідників так чи інакше підкреслює значущість у діяльності психолога рівня його особистісного розвитку, самореалізації його особистості. Шляхи активізації даного процесу різні: самопізнання як важливий елемент освіти майбутніх практичних психологів у вузі (Н.Ф. Шевченко, Т.В. Скрипченко); формування спрямованості психолога-студента на оволодіння теоретичними та практичними знаннями, уміннями (А.Г. Самойлова, О.П. Саннікова); використання активних методів навчання, різноманітних тренінгів, розв'язування психологічних ситуацій та ін.(С.В. Васюківська, П.П. Горностай, В.В. Карікаш, Л.І. Уманець, Т.С. Яценко та ін.); формування особистісної позиції у процесі фахової підготовки психолога (Н.І. Повякель, О.Л. Подоланок).

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення психолога - складний, неперервний процес "проекування" особистості професіонала. Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на ріст самосвідомості

конкретної особистості. Виконати цю місію може тільки особистісно зріла людина. Внутрішньо і професійно підготовлена до вирішення завдань, які стоять перед нею. Особистісна зрілість проявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Оскільки у психолого-педагогічній літературі широко використовується термін "професійне становлення" особистості (С.М. Борисова, Є.А. Клімов, Т.В. Кудрявцев, Т.Н. Щербакова та інші), а сучасні дослідники розглядають його із різних позицій та підходів, доречно детальніше зупинитися на окремих із них.

Наприклад, Т. Кудрявцев розглядає "професійне становлення" як тривалий процес розвитку особистості із початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Центальною ланкою цього процесу виступає професійне самовизначення [1]. Вчений також вважає, що професійне становлення не є короточасним актом, що охоплює лише період навчання у ВНЗ. Воно є тривалим, динамічним, багаторівневим процесом, що складається із чотирьох основних стадій (виникнення професійних намірів; безпосереднє професійне навчання; процес активного входження в професію; повна реалізація особистості в професії). Перехід до кожної наступної стадії закладається в ході попередньої і супроводжується виникненням у суб'єкта ряду суперечностей і криз.

З нашої точки зору, професійне становлення, крім необхідності відповідати вимогам конкретної професійної діяльності, повинне розглядатись у контексті вирішення професійно важливих завдань, що поступово ускладнюються та сприяють оволодінню майбутнім практичним психологом необхідним комплексом професійно значимих ділових, особистісних, комунікативних, моральних якостей тощо.

Проблема підготовки практичних психологів приваблює останнім часом багатьох науковців різних країн, в тому числі й України. Як показав аналіз літератури, розв'язання проблеми підготовки практичного психолога зумовили визначення основних вимог до змісту освіти практичних психологів (В.Г. Панок); розробку концепції професійної підготовки психолога, визначення змісту понять "психологічна готовність практичного психолога", його "професійна компетентність" (Н.В. Чепелева); психологічних передумов здатності до професії психолога, функцій та класів професійно-психологічних завдань, які вирішує фахівець-психолог, створення моделі особистості психолога-практика та визначення основних характеристик його діяльності (Н.І. Повякель, Н.В. Чепелева); особливості розвитку особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки (Ж.П. Вірна, Л.Г. Терлецька, Л.П. Шумакова).

Розглядаючи підготовку майбутніх практичних психологів як період професійного становлення, можна припустити, що цей процес розвитку професійно

значущих якостей та здібностей, професійних знань і вмінь, супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового способу життєдіяльності - творчої самореалізації в професії.

З нашої точки зору, професійне становлення, крім необхідності відповідати вимогам конкретної професійної діяльності, повинне розглядатись у контексті вирішення професійно важливих завдань, що поступово ускладнюються та сприяють оволодінню фахівцем необхідним комплексом професійно значимих ділових, особистісних, комунікативних, моральних якостей тощо.

Таким чином, увесь процес професійного розвитку можна розділити на три великі етапи:

1) професійне самовизначення і вибір професії - тут відбувається зародження того, що виступає потім як професійна компетентність і ефективність;

2) професійне становлення - в цей період відбувається безпосереднє формування професійної компетентності;

3) професійне вдосконалення. Тут більшість проблем розглядається в рамках конкретних професійних дисциплін або ж в акмеології.

Повертаючись до питання професійного становлення майбутніх психологів, зазначимо, що останнє відбувається в рамках професійної підготовки у ВНЗ і є доволі складним процесом, що потребує врахування специфіки студентського віку як важливої стадії особистісного розвитку, виявлення сутності етапів та детермінуючих факторів становлення професіонала у сфері психології, визначення ролі і місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних особливостей у формуванні професійно важливих якостей спеціаліста, а також оптимізації умов здійснення успішного професійного розвитку.

У роботах О. Бондаренка, Н. Коломінського, В. Панка, Н. Пов'якель розкриваються ідеї впровадження "рівневого" підходу в контексті розв'язання проблеми підготовки та подальшого професійного становлення психологів, що передбачає наявність чіткої структури умінь та якостей майбутнього фахівця.

На думку О. Бондаренка, проблема професійно-особистісної підготовки психолога практика включає чотири взаємопов'язані аспекти: побудову теоретичної моделі спеціаліста, яка передбачає розробку стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності практичного психолога; первинний відбір професійно придатних кандидатів; розробку змісту навчання і розвитку психологів-практиків; розв'язання проблем власне професійного самовизначення спеціалістів, провідною з яких є проблема професійної ідентифікації.

В. Панок [4, с. 22] вказує на значимість процесу професійної підготовки в межах навчання у ВНЗ та пропонує трирівневу структуру отримання професійних психологічних знань. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що

встановлені в дослідженнях. Другий рівень - це практична психологія, третій - прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках), або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний урахувувати особливості кожної особистості, що навчається.

На думку Н. Чепелевої, система організації підготовки практичного психолога повинна включати світоглядний, професійний та особистісний рівні, спрямовані як на формування професійної свідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей, так і на оволодіння відповідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога. [5, с. 35]

Висновки. Наше дослідження показало, що процес професійного становлення майбутнього практичного психолога складний та багатогранний. Він вимагає як від викладача ВНЗ, так і від студента складної роботи над формуванням системи професійно важливих знань, умінь, навичок. Важливим завданням виступає також розвиток цілісної, гармонійної особистості, орієнтованої на самопізнання та самозміни. Саме тому професійне становлення сучасного кваліфікованого спеціаліста, зокрема і в галузі практичної психології, повинне будуватись на використанні особистісного підходу як психолого-педагогічного принципу організації профільної та професійної підготовки. Проблема ж професійної підготовки нерозривно пов'язана із необхідністю формування тих або інших професійних якостей, здібностей та індивідуально-особистісних особливостей, необхідних фахівцю відповідного профілю. В цьому контексті навчально-виховний процес повинен забезпечувати умови для формування у студентів таких груп інтересів, потреб, переконань, які б спрямовували їх на особистісну та професійну самореалізацію і самовдосконалення.

Навчальний процес у ВНЗ повинен орієнтуватись на використання ряду психологічних умов професійного становлення майбутніх практичних психологів у формах як цілеспрямованого застосування психодіагностики професійно важливих якостей, консультування, так і соціально-психологічних тренінгів (СПТ) професійного і особистісного зростання, спрямованих на активізацію відповідних структур в особистості майбутнього спеціаліста. Участь у тренінгових групах дозволить майбутнім практичним психологам оволодіти системою відповідних психологічних знань, сприятиме зростанню самопізнання учасників та здатності до позитивного самоствавлення до себе і життя, стимулюватиме розвиток здатності аналізувати власну поведінку з метою допомоги собі й іншим у досягненні більш ефективних міжособистісних взаємин.

Сучасні дослідники використовують різні методи та різновиди СПТ, проте керуються у своїй роботі спільними позиціями. Насамперед, це орієнтація на широке використання навчального ефекту групового впливу; реалізація принципу активності суб'єкта через включення в навчання, виконання спеціальних вправ; створення в процесі роботи групи ситуацій, у яких

членам групи необхідно самим знайти розв'язання проблеми; поєднання інтелектуальних та емоційних аспектів психіки.

Оптимізація процесу особистісно-професійного розвитку також повинна включати необхідність формування професійних установок, умінь та навиків. Серед детермінант успішного професійного становлення майбутніх практичних психологів у період навчання у ВНЗ також можна виокремити морально-етичне вдосконалення їхньої особистості, сприяння самореалізації та вирішенні особистих психологічних проблем, активізацію професійної мотивації, єдність змісту, форм, методів навчання, суб'єкт-суб'єктні стосунки між викладачами та студентами.

Крім того, важливою передумовою ефективної професійної діяльності майбутнього практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із

провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, про необхідність розробки та запровадження якого у навчально-виховну систему говорять чимало зарубіжних та вітчизняних учених.

Перспективним ми вважаємо ґрунтовні дослідження механізмів професійного становлення і професійного розвитку майбутнього психолога, що допоможе оптимізувати процеси професіоналізації і особистісного зростання в ході освоєння фаху з урахуванням реформування системи освіти та потреб сьогодення. Крім того, актуальною вважаємо роботу над впровадженням у навчально-виховний процес програм психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців, що забезпечить збалансованість процесу професіоналізації, ефективність процесу особистісно-професійного вдосконалення молодого покоління та успішність в обраній професійній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук І.П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: автореферат канд. дис. / І.П. Андрійчук. – К. 2003. – 21 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. / Е.А. Климов. - М.: 1996.
3. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у

вищих навчальних закладах. / В. Панок. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С.18-28.

4. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие. / Е.И. Рогов — М.: Владос, 1996.

5. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць – Вип. 3. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. – С. 35-41.

Подано до редакції 20.02.13